

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 280

MEDENİYET, İNSAN VE DİN

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Kemal GÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TÜRKAN

Bölüm yazılarının içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
ANKARA ÖZGÜR WEB OFSET
MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika no: 34333)

1. Baskı: Aralık 2018

ISBN: 978-605-7570-12-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MEDENİYET
İNSAN
ve
DİN

Editörler
Kemal GÖZ - Mustafa TÜRKAN

Ankara 2018

Bu alışmayı
Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Öğretim Üyelerinden
5 Kasım 2016 tarihinde vefat eden merhum
Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇİFTÇİ hocamızın
aziz hatırasına ithaf ediyoruz...

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ -----	7
GİRİŞ -----	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
İSLÂM MEDENİYETİNDE SOSYAL HAYATIN İLKELERİ	
<i>Kemal GÖZ</i> -----	13
İKİNCİ BÖLÜM	
HZ. PEYGAMBER'İN BEDEVİ İNSANLARI MEDENİLEŞTİRME PROJESİ	
<i>Hüseyin AKYÜZ</i> -----	37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İNSAN HAYATINDA DENGE UNSURU OLARAK FIKHÎ HÜKÜMLER	
<i>Mustafa TÜRKAN</i> -----	69
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KİLLET-İ TAAM İLKESİNİN HEKİM-SÜFÎ VASFIYLA MEVLÂNÂ'DAKİ TEZAHÜRÜ	
<i>İdris TÜRK</i> -----	89
BEŞİNCİ BÖLÜM	
FIKİH İLMİNİN MEBÂDİLERİ BAĞLAMINDA FIKHİN İNSAN VE TOPLUMU İNŞÂ ETME FONKSİYONU	
<i>Sefa ATİK</i> -----	111
ALTINCI BÖLÜM	
İNSAN-ŞEHİR ENTEGRASYONU BAĞLAMINDA MUÂHÂT (KARDEŞLEŞME) OLAYI	
<i>Gencal ŞENYAYLA</i> -----	137
YEDİNCİ BÖLÜM	
MEZHEPTEN FELSEFEYE: İLK DÜŞÜNCE HAREKETLERİ	
<i>Osman MUTLUEL</i> -----	155
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
İNSAN VE MEDENİYET BAĞLAMINDA İBN HALDÛN'UN EĞİTİM FELSEFESİ	
<i>Murat ERTEN</i> -----	183

DOKUZUNCU BÖLÜM

BİR İNANÇ KRİZİ OLARAK KÖTÜLÜK SORUNU

İsmail ŞİMŞEK -----217

ONUNCU BÖLÜM

HİNDUİZM'DE KÂMİL/KURTULMUŞ İNSAN

İsmet EŞMELİ -----237

ON BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE BİLİNCİ EKSENİNDE SEYYİD HÜSEYİN NASR'DA MODERN
DÜNYA VE MEDENİYET

Yasin BOSTAN -----261

ÖZGEÇMİŞLER-----283

ONUNCU BÖLÜM

HİNDUIZM'DE KÂMİL/KURTULMUŞ İNSAN

İsmet EŞMELİ*

Giriş

Her dini yapıda, müntesibinin sahip olması gereken özelliklere yer verilmektedir. Bu özellikler, söz konusu dinin sahip olduğu evren, insan, kurtuluş, Tanrı gibi anlayışlarına göre farklılık arz etmektedir. Öyleki, aynı dini geleneğe bile kâmil insana ait özellikler farklı tarihsel dönem ve mezheplere göre de değişiklik gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tarihsel süreçte Hinduizm'in sahip olduğu kâmil/kurtulmuş insan anlayışı da bazı değişikliklerle birlikte hep olagelmıştır.

Din açısından kâmil insan olmak, Tanrının veya aşkın varlığın ya da onun yerine konulan bir varlığın gösterdiği yol üzere olmayı gerektirmektedir. Bu da insana, benimsenen dini geleneğe göre farklı kurtuluş anlayışı çerçevesinde belli sorumluluklar yüklemektedir. İslam'a göre, bir mü'minde en başta olması gereken şey Allah'a ortak koşmamasıdır. Sonrasında sırasıyla diğer imanî hususlar gelmektedir. İmanın amale yansımaları açısından İslam, müntesiplerinden bazı erdemlere sahip olmasını bazı erdem dışı kabul edilen hasletlerden uzak durmasını istemektedir. Bu durum, Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm, Şintoizm gibi dini geleneklerin kendi iç sistemleri açısından da söz konusudur.

Hint dinlerinin genel özellikleri dikkate alındığında bazı farklılıklarla birlikte insan, bu varlık dünyasında var olmanın acısı, elemi içerisinde. İnsanın bu ıstıraptan kurtulması için uyması gereken şeyler bulunmaktadır. Kurtuluş için takip edeceği yolda insan, yine Hint dinlerinde kabul gören yeniden doğum döngüsü/samsara çarkından kurtulmak için bazı özelliklere sahip olma-

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. iesmeli@pau.edu.tr

lıdır. Bu çalışmada, Hint dinleri arasında en eski tarihe sahip olan Hinduizm'in öngördüğü, kişinin kâmil insan olmasına/kurtuluşuna vesile olan davranış ve tutumlarına yer vereceğiz. Ayrıca burada, Hinduizm'in öngördüğü şekliyle kurtuluşa götüren yol veya yollar vasıtasıyla insanın sahip olması istenen hasletleri ve yine bu dini geleneğin salık verdiği kâmil insanın sahip olması gereken özellikleri birbiriyle ilişkilendirme gayretini göstereceğiz. Ancak, bu çalışmamızda konuyla ilgili olarak hiç bilinmeyen yeni bilgiler verdiğimizizi de kesinlikle iddia etmiyoruz. Zira konuyla ilgili yapılmış çalışmalar mevcuttur ve söz konusu eserler çalışmamızın kurgusunda büyük katkısı olmuştur.

1. Hinduizm'de Evren ve İnsan

Hinduizm, Hint alt kıtasındaki en eski dini gelenektir. Hinduizm, mensuplarınca “ezeli-ebedi şeriat” anlamında “sanatana-dharma” olarak isimlendirilmektedir. Aynı zamanda Hinduizm, Brahmanizm olarak da bilinmektedir. Diğer Hint dinleri ile Hinduizm arasındaki ilişkisinin, Yahudiliğin Hıristiyanlık ve İslam ile olan ilişkisine benzer olduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan Hinduizm, Hint dinlerinin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Diğer Hint dinleri, zamanla Hinduizm'in farklı şekilde yorumlanması ve ona tepki sonucu ortaya çıkmış dini gelenekler olarak kabul görmektedir. Bu anlamda Hint kıtasındaki dini geleneklerin birçok açıdan ortak noktaları bulunmaktadır.¹

Hinduizm inanç sisteminde evren, dünya ve insan anlayışı birbirini tamamlar niteliktedir. Evrenin yaratılışından, evrendeki varlıkların durumu ve bu varlıkların içerisinde insanın durumu Hindu inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. Zira insan, içinde bulunduğu bu dünyaya karşı tutum ve davranışlarına bağlı olarak ya kâmil insan olarak samsara çarkından kurtulacak ya da bu çarkın içinde kalarak acı ve ıstırap çekmeye devam edecektir. Yani Hinduizm'e göre, insanın bir önceki hayatında yapıp ettikleri, tutum ve davranışları bir sonraki hayatını belirleyecektir. Bu açıdan Hinduizm inancında insan, kendini kurtuluşa götürecektir.

¹ Ali İhsan Yitik, *Hinduizm*, Dinler Tarihi El Kitabı, Edit.: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 316.

yolu takip ederek kâmil insan olabilecek ve nihai kurtuluşa ulaşabilecektir.²

Hinduizm'de evren gelişimsel bir süreçle izah edilmektedir. Ancak evrenin Brahman'dan sudur ederek oluştuğu düşüncesi de bulunmaktadır. Bu anlayışa göre her şeyden önce Brahman vardı. Diğer varlıklar ondan sudur ederek varlık âleminde yerini almıştır. Ancak, bu oluşumun mahiyeti ve zamanı belli değildir. Gelişimsel süreçte evren madde ile başlamaktadır. Daha sonrasında hayat evresi yer almaktadır. Bilinçlilik, üçüncü evrede yer alır. Dördüncü evrede ise akıl bulunmaktadır. Son evrede ise, yetkinlik basamağı mevcuttur. Bu süreçte evrenin bir ucunda hiç ruhsal yönü bulunmayan sadece maddi özelliği olan saf madde yer alırken, diğer ucunda ise hiç maddi özelliği olmayan sadece ruhsal özelliği sahip olan ruh yer almaktadır. Hinduizm'in evren anlayışında bu iki uç arasında madde ve ruhtan oluşan varlıklar dünyası mevcuttur. Varlıklar dünyasında da belli bir kategori bulunmaktadır. Bunlar, cansız varlıklar, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan oluşan kategorilerdir. Varlıklar dünyasındaki bu kategoriler içinde insan, Mutlak Ruh'a (Brahman'a) en yakın/benzerlik oranı en fazla olanıdır. Diğer varlıklardaki Mutlak Ruh'a benzerlik oranı sırasıyla hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklar şeklinde azalır. Burada şunu da belirtmekte fayda var: İnsan kategorisinde de her insanın Mutlak Ruh'a benzerlik oranı değişmektedir. İnsanlar arasında Mutlak Ruh'a en çok benzerliği olan insan, Hindu azizidir.³

Hint dinlerinin inanç özellikleri arasında bu dünyanın genel anlamıyla kötü olduğu algısı yer almaktadır. Bu dünyada var olmak veya var olmaya devam etmek demek, hala bu dünyanın kötülüğünden/acısından kurtulmak için insanın daha yapması gereken bir şeylerin olduğu anlamına gelmektedir.⁴ Yani daha iyi

² Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 2000, s. 158; Kemal Göz, *İslam'da ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*, Fecr Yayınları, Ankara 2017, s.75-76.

³ Yitik, *Hinduizm*, Dinler Tarihi I-II, Edit.: Mustafa Alıcı ve Süleyman Turan, Lisans Yayıncılık, 2018, s. 197; Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Edit.: Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007, s. 287; Sarıkçıoğlu, s. 157.

⁴ Kürşat Demirci, "Hinduizm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 18, İstanbul 1998, ss. 112-116.

bir karmaya kavuşması gerekmektedir. Bu bağlamda Hint dinlerinde görülen ortak özelliklerden olan ve bireyin gerçeği kavrayarak nihai kurtuluşa ermesine engel olan unsur(cehalet), maya veya avidya olarak adlandırılmaktadır.⁵ Hinduizm'de maya yanlışlığı veya yanlışlama anlamında olup âlemdeki varlıkların varlığı ve mahiyeti konusunda bireyin bir yanlışlığı içerisinde olduğu şeklinde bilinmektedir. Maya anlayışına göre birey, dünyadaki varlıkların mahiyetini layıkıyla idrak edemediği için, tek ve yegâne olarak kabul edilen Tanrı'yı unutarak sadece bu varlıklara yönelir. Bunun sonucunda tabiattaki varlıkların mahiyeti konusunda yanlışlığa düşen birey, fani olan şeylere karşı aşırı arzu gösterir. Bireyin bu fani şeylere duymuş olduğu bu aşırı arzu, bireysel var oluşun ve tüm sıkıntıların yegâne sebebi olarak kabul edilmektedir. Varlıkların mahiyeti hususunda yanlışlığı/yanlışlama neticesinde dünyadaki fani varlıklara karşı duyulan aşırı istek, bireyin maruz kaldığı her türlü acı ve sıkıntının oluşmasında tek sebep olan bu dünyada var oluşun temel nedenidir. Dünyadaki varlıkların mahiyetini layıkıyla kavramak, bireyin Mutlak Ruh Brahman ile olan benzerliğini arttıracak ve nihayetinde bireyi acı ve sıkıntıların kaynağı olan var olmaktan kurtaracaktır. Ancak, Hinduizm'deki genel kabule göre bireyin fani varlıkların mahiyetini tek bir varoluş süresi içerisinde tamamlaması mümkün değildir.⁶

Hinduizm'de evren farklı varlıklar âlemini içinde barındırmaktadır. Bu varlıklar en altta saf maddeye sahip olanlar ve en üstte hiç maddesel bir özelliği olmayan ruh şeklinde sınıflandırılmaktadır. Hinduizm inancı açısından âlemdeki varlıklar iki zıt uçta madde ve ruh olmak üzere sahip olduğu özelliğe göre bu iki zıt kutup arasında bulunmaktadır. Bu varlıklar arasında insan, varlık olarak maddesel varlıklardan en uzakta ruhsal varlığa en yakın olan varlık olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda Hinduizm'de insanın maddi ve ruhi boyuta sahip olduğu kabul edilmektedir. İnsanın ruhsal boyutu bakidir. Bedensel boyutu ise fanidir. Hinduizm'de madde fani varlıktır, ruh ise ezeli ve ebedidir. İnsanın maddi varlık olarak kabul edilen varlık dünyasından

⁵ Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 280-281.

⁶ Yitik, "Hinduizm", *Dinler Tarihi El Kitabı*, s. 317-318.

ruhsal duruma geçebilmesi açısından fani varlıklara karşı olan istek ve arzularından kurtularak bu varlıkların gerçek mahiyetini anlaması/ıdrak etmesi gereklidir.⁷

Hinduizm'de insan, kast sistemi üzere değerlendirilmektedir. Her kastın kendine göre yapması gereken görev ve sorumlulukları vardır. Kastlar arasındaki sınırların esnek olmayışı önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Hinduizm'e göre her birey doğuştan farklı sosyal sınıflara mensup olarak dünyaya gelir ve dünya hayatı boyunca bulunduğu sosyal sınıfı değiştiremez. Hinduizm'de insanlar, en üstten aşağıya doğru *brahminler* (din adamları), *kşatriyalar*(yöneticiler ve askerler), *vaişyalar* (tüccar, esnaf ve çiftçiler) ve *sudralar* şeklinde dört ana sınıfa ayrılmaktadır. Ancak bu gurupların dışında kalan bir sınıf daha mevcuttur. Bu sınıfta yer alanlar, mensubu oldukları kastın kurallarına riayet etmemeleri üzerine farklı sebeplerle kasttan atılarak herhangi bir kasta mensubiyeti bulunmayanlardır ki, günümüzde sayıları oldukça fazladır. Kast dışı kalanların oluşturduğu grup *paryalar* (dokunulmaz) olarak adlandırılmaktadır.⁸

Kast anlayışının Hinduizm dinî inancı olduğu kabul edilmekle birlikte Hindistan'ın etnik yapısının doğal bir sonucu olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Ancak Hinduizm'in kutsal metni Rigveda'da yer aldığı bilinen pasaja göre, insanların söz konusu kastlara ayrılmasında Brahma'nın vücudunun farklı bölgelerinden yaratılmış olduğunu belirten cümleler belirleyici kabul edilmektedir. Bu metne dayanarak da Hinduizm'deki kast anlayışının dinî bir yapı olduğu kabul edilmektedir. Brahma'nın ağzından yaratılanlar *brahminler*dir. Kollarından yaratılanlar *kşatriyalardır*. Midesinden yaratılanlar *vaişyalar* ve ayaklarından yaratılanlar ise, *sudralardır*. Bu inanış çerçevesinde Hinduizm'deki insanların sınıfları oluşmuş ve yaratıldığı bölgesel kaynaklarına göre de her grubun yatkınlığı oluşmuştur. Bu sebeple Hinduizm'e göre, herkes yaratılıştan gelen bu yeteneğine uygun

⁷ Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 287.

⁸ Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 288; Fuat Aydın, "Hint Dinleri I", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Edit.: Ali Erbaş, Anadolu Üniversitesi, Eylül 2010, s. 29-30.

kastta yer almaktadır ve istidadına göre sorumluluklarını yerine getirmelidir.⁹

2. Hinduizm’de Kurtuluş ve Kâmil İnsan

Hinduizm’in kurtuluş anlayışının büyük oranda dünya ve insan anlayışıyla bağlantılı olduğu açıktır. Bu sebeple, Hinduizm’in kurtuluş anlayışında insanın ait olduğu kast kadar onun evrendeki fani varlıklara karşı geliştirdiği tutumu da belirleyici olmaktadır. Bu sebeple, çalışmamızın başında konunun daha net anlaşılmasına katkı sağlayabilmek adına Hinduizm’in evren ve insan anlayışına yer vermeyi uygun gördük. Bu bilgiler üzerine kurtuluş anlayışını işleyerek Hinduizm’in öngördüğü kâmil/kurtulmuş insanda olması gereken özelliklerin neler olduğunu ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bir başka deyişle, Hinduizm’e göre insanın kurtuluş için ya da kâmil insan olmak adına takip etmesi gereken yolun/yolların neler olduğunu açıklama gayretini ortaya koyacağız.

2.1. Hinduizm’de Kurtuluş

Hinduizm’de kurtuluşu ifade etmek için tarihsel süreçte farklı kelimelere yer verilmiştir. Burada, konunun daha net anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla konuyla ilgili yapılan çalışmalarını örnek olarak bu kelimelerin hepsine olmasa da bazılarını kısaca temas edeceğiz.

❖ **Udhara:** Sanskritçe bir kelime olan ve “karşıdan karşıya geçmeye sebep olmak”, “bir güçlüğün üstesinden gelmeye yardım etmek”, “özgür kılma” gibi anlamları olan “udhara” kelimesi, kurtuluşu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu kelime farklı zamanlara ait Hindu kutsal metinlerinde de bazı anlamsal vurgularla birlikte kurtuluş anlamını muhafaza etmiştir.

❖ **Taraka:** Kurtuluş anlamında kullanılan diğer bir kelime ise, “udhara” ile aynı anlama sahip olan

⁹ Yitik, “Hinduizm”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, s. 327-328.

ve “karşıdan karşıya geçirmek anlamı olan “taraka”dır.

❖ **Tarana:** “Tarana” kelimesi, sığınmak, muhafaza etmek ve savunmak anlamındaki “tra-” kökünden türeyen ve kurtuluşu ifade etmek üzere kullanılan bir diğer kelimedir.

❖ **Sreya:** “Şreya” kelimesi de daha iyi bir talih, iyi, mutluluk gibi anlamlara gelmektedir. Ve Hinduizm’de nihai özgürlük veya kurtuluş için çabalama anlamında kurtuluşu ifade etmek için kullanılmıştır.

❖ **Mokşa ve Mukti:** Daha sonraki dönemlerde ise mokşa ve mukti kelimeleri kurtuluşu ifade etmek üzere kullanılan kelimelerdir. Farklı anlam ve köklere bağlı olarak bazı anlamlar yüklense de acıdan ve cezadan kurtulma anlamına gelen bu kelimeler, ilerleyen dönemlerde terim olarak kullanılmış ve onlara dini bir anlam yüklenmiştir. Buna göre mokşa ve mukti acı ve ıstırap kaynağı olan samsara çarkından kurtulmayı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Günümüzde de bu (mokşa) kelime, Hinduizm’in kurtuluş anlayışının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir.¹⁰

Hinduizm’de insan, bu âlemdeki fani varlıklara karşı takınmış olduğu tutum ve davranışlara göre bir sonuçla karşılaşacaktır. Bu sebeple, Hinduizm’in müntesiplerine salık verdiği kurtuluş yol veya yolları bu dinin sahip olduğu evren, evrendeki varlıklar, ruh ve insanların içinde buldukları kastlar ve benzeri anlayışına göre şekillenmiştir. Bunun yanında, Hinduizm’in tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu süreç de bu dinin kurtuluş anlayışında radikal bir şekilde olmasa da bazı değişikliklerin görülmesinde önemli olmuştur. Bu durum, Hinduizm’in farklı dönemlerine ait

¹⁰ Hinduizm’de kurtuluş anlamında kullanılan kelimelerin detayı için bakınız: Fuat Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2013, s. 50-55 ve Rukiye Karaali, *Hint Kökenli Dinlerde Kurtuluş Anlayışı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 7-11.

kutsal metinlerinde görülebilecektir. Burada Hinduizm'in kurtuluş anlayışını, farklı zaman ve görüşlere ait kurtuluş anlayışını görmezden gelerek -ancak ilgili yerlerde zaman zaman bazı detaylara da yer vererek- Hinduların çoğunluğu tarafından genel kabul görmüş kurtuluş anlayışını izah etmenin gayreti içinde olacağız.

2.2. Hinduizm'de Kurtuluş Yolları

Hinduizm'de kurtuluş anlayışı Vedalar döneminden itibaren mokşa-mukti terimiyle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu kelimelerle ifade edilen kurtuluş, kendisinden kurtulmak istenilen şeyden kurtuluşun gerçekleştiği durumu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ancak bu kurtuluş anlayışı, genel kabul görmekle birlikte Hinduizm'de söz konusu mokşa-mukti durumuna ulaşmak için farklı yollar ya da yöntemler bulunmaktadır. Bu farklılıkların da Hinduizm'in geçirdiği tarihsel sürece bağlı olduğunu söylemek isabetli bir durum olmakla birlikte, ilk dönemlerinden bu yana Hinduizm'de kurtuluşa (mokşa) ulaşmak için farklı anlayışların olduğunu ve bu anlayışlara bağlı olarak da değişik yol veya yöntemlerin bulunduğunu belirtmek, bu konuda araştırma yapanların görüşlerinin görmezden gelindiği anlamına gelmeyecektir. Bilakis konuyla ilgili yapılan çalışmaların bu çalışmamızın şekillenmesinde önemli katkıları bulunmaktadır. Bu bağlamda Hinduizm'de kurtuluş için takip edilen genelde üç farklı yolun olduğu kabul edilmekle birlikte bunlara ilaveten dördüncü yolun olduğu da kabul görmektedir. Bu nedenle, bu çalışmamızda Hinduizm'de kurtuluşa götürdüğü kabul edilen dört farklı yolu izah etmeye çalışacağız. Bunlardan ilk ikisi zevk ve zenginlik anlamına gelecek şekilde arzu-istek yolu; son ikisi ise, ahlaki görevi ve kurtuluşu ifade etmek için feragat yolu olarak da isimlendirilmektedir.¹¹ Ancak, Hinduizm'de kurtuluş yollarından bir yolu takip eden veya benimseyen kişi veya gruplar tarafından bir diğer kurtuluş yolu tamamen dışlanmamaktadır. Diğer yolların da kurtuluşa ulaştırabileceği kabul edilir. Sadece kişi seçmiş olduğu yolu kendisinin durumuna göre seçtiğinin farkındadır. Bu açıdan

¹¹ Mahmut Aydın, *Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, 2018, s. 152.

“kurtuluşa götüren farklı yol veya yollar” ifadesi isabetli bir kullanım olmaktadır.¹²

❖ **Amel Yolu (Karma-Marga)** : Bu yol, eylem, etmek, yapmak anlamında kullanılan karma ile yol, yöntem manasındaki marga'nın birlikte kullanılmasından oluşmakta ve amel ya da görevler yolu olarak kabul edilmektedir. Amel ya da eylem yolu, istenilen hedefe yani kurtuluşa ulaşmak için amel yolunun takip edilmesini, kurtuluş için görevlerin yine eylemle yerine getirilmesini gerektirir. Hinduizm'e göre kurtuluş için bu yolu takip edenler, ait olduğu sosyal sınıfa/kasta ait olan dini görevleri, törenleri ve sosyal yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirmekle sorumludur. Bu açıdan bu yolun, bireyi samsara çarkı döngüsüne maruz kılan karmadan yine eylemle veya amelle kurtulmasını amaçlamaktadır. Yani karmadan yine karma ile kurtulma yoludur. Bu yolu takip edenler, ki halkın çoğunluğu tarafından takip edilmekte olan bir yoldur, inandıkları Tanrılarına kurban sunar ve ona saygı duyarlar. Hayatın önemli zaman dilimlerinde yapılması gereken doğum, ad alma, ilk saç tıraşı, dine giriş, evlilik ve ölüm vb. ile ilgili uygulamaları yapmaları gerekmektedir. Ayrıca bu yolun takipçileri, kurtuluşa ulaşabilmek adına içinde buldukları kastın sosyal ve yeme-içmeye yönelik görev ve sorumluluklarını titizlikle yerine getirmekle mükelleftir.

Karma-marga'da eylemlerin mahiyeti önem taşımaktadır. Yapılan her eylem kurtuluşa götürmemektedir. Eylemler, kişinin kalbini ve zihnini temizleme hizmeti görürse ancak kurtuluşa katkısı olacaktır. Eylem bu özelliği taşıyorsa, yapılan eylemin kurtuluş için bir katkısı olmayacaktır. Bu nedenle yapılan eylemde kişinin zihin ve kalbinin temizlenip temizlenmediği önem ta-

¹² Fuat Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, s. 121-122.

şmaktadır. Eylem sonucunda temizlenen zihin ve kalp ile yapılan eylemler ancak bir anlam taşıyacaktır.¹³

Amel yolu, tam gün hayatı terk ederek kurtuluşu aramaktan ziyade hayatın içinde kalarak kurtuluşa ulaşmayı öngörmektedir. Aynı zamanda bu yol, bu dünya şartlarında kurtuluşa ulaşmada da geleneksel anlayışa uygundur. Bu nedenle Hindu halkının çoğunluğu tarafından benimsenen ve takip edilen yol olmuştur. Karma-marga yolundaki görevler genellikle erkekler için öngörülmüştür. Kadınların görevi ise, günlük ve yıllık olarak yapılan uygulamalarda ilahi varlıklara takdim edilecek şeyleri hazırlamak olarak kabul edilmiştir.

Amel yolu, Vedalar dönemindeki Tanrı ve kurban anlayışı çerçevesinde amelin kurtuluştaki rolü önemlidir. Buna binaen amel, yani tanrıyı memnun edecek kurban gibi ritüeller kurtuluş için gerekliydi. Diğer bir ifadeyle, Vedalar dönemindeki anlayışa göre, kurtuluşa ulaşmak için amel yolu kaçınılmaz olarak takip edilmesi gereken bir yoldur. Ancak daha sonra Upanişadlarla birlikte Tanrı ve eskatoloji anlayışında meydana gelen değişiklikler neticesinde kurtuluş için Vedalar dönemindekinden farklı veya Vedalar dönemindekine ilaveten yeni bir anlayış daha kabul görmüştür. Bu anlayışa göre kurtuluş bilgi ile gerçekleşecektir.¹⁴

❖ **Bilgi Yolu (Jhana-Marga)** : Bilgi Yolu, Hinduizm'in kutsal metni Upanişadlarda önerilmiş ve tarihi süreçte geliştirilerek kurtuluş yolu olarak kabul edilmiştir. Eylemle olan bağından dolayı da bu yola bilgi yogası denilmiştir. Bu yol, Karma-marga kurtuluş yolunun karşısında yeni bir kurtuluş yolu olarak benimsenmiştir. Bilgi yoluna göre, kurtuluşa ulaşabilmede Karma-marga yolu kurtuluş için bir hazırlık dönemi olarak kabul edilmektedir.

Upanişadlarda benimsenen kurtuluş anlayışı bilgiye bağlıdır. Bu da insanın kendi bireysel ruhu Atman ile evrensel ruh Brahman hakkındaki cehaletinden kaynaklanmaktadır. Bu cehalet sebebiyle insan, samsara döngüsüne ve bu çarkın çalışmasını sağla-

¹³ Mahmut Aydın, s. 148.

¹⁴ Fuat Aydın, *a.g.e.*, s. 124-127.

yan karma yasasına maruz kalmaktadır. Yani yeniden doğum döngüsüne takılarak sürekli acı ve ıstıraba uğramaktadır. Bilgi yoluyla kurtuluştaki kişinin kendi Atmanı ile Brahman hakkında doğru bilgiye sahip olması temel kabul edilir. Ancak bu bilgi eğitimle elde edilen kutsal bilgiden farklı olan Atman ile Brahman özdeşliğinin bilgisidir. Bu yönüyle bu bilgi, diğer bilgi kelimesi ile ifade edilenlerden ayrılmaktadır. Burada söz konusu olan bilgi, tüm bilgilerden farklı olarak Atman=Brahman özdeşliğinin idrak edilmesidir.

Bilgi yolu amel yoluna nazaran daha üstün kabul edilmektedir. Atman bilgisi maddi olan kurbanlardan daha iyi ve üstündür. Amel/eylem bireyleri samsara çarkına yine mahkûm edebilirken bilgi, insanları bu çarktan çıkartarak sonsuza dek kurtarır. Bilgi yoluyla kurtuluştaki ruh ile beden farklı olduğunun anlaşılması önemlidir. Ruh kendi mahiyetini bilirse bedenden farklı olduğunu bilir. Aksi takdirde ruh kendisini bedenle özdeşleştirerek bedenin maruz kaldığı sıkıntılara maruz kalır. Böylece, insanın beden ile ruh arasındaki farkı bilmesi yani Atman bilgisine sahip olması kurtuluşu için kaçınılmaz olarak kabul edilmektedir.¹⁵

Bilgi yoluyla kurtuluş aramak için bazı şartlar ve aşamalar bulunmaktadır. Bu nedenle bilgi yolunu tercih edebilmek için öncelikle insanın Brahmin olarak doğması gereklidir. Bunu birçok şartlar takip etmektedir. Aşamalarına gelince, ilk aşama kısaca işitme (Şravana) olarak ifade edilen aşamadır. Ancak burada işitmeden kastedilen şey, nihai gerçeklik hakkındaki öğretileri işitmektir. Talip, nihai gerçeklikleri öğrenmeyi yetkin bir gurunun gözetiminde yapmalıdır. Hem talipte hem de guruda bulunması gereken özellikler ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Hatta kutsal bir metnin bile nasıl doğru bir şekilde anlaşılacağı belirtilmektedir.¹⁶ İkinci safhası ise, bir önceki safhada elde edilen bilgiler üzerinde düşünerek Brahman'dan başka gerçekliğin olmadığını kavrayacak bir düzeye ulaşmanın amaçlandığı safhadır. Bu safhada insan, Brahman'a ulaşacak tutum ve düşünceleri içselleştirir. Üçüncü ve son safha ise, derin ve tekrar tekrar tefekkürün olduğu safhadır.

¹⁵ Fuat Aydın, *a.g.e.*, s. 133-135.

¹⁶ Fuat Aydın, *a.g.e.*, s. 135-140; Demirci, ss. 112-116.

Bu dönemde yoğunlaşma/odaklanma söz konusudur. Bu odaklanma neticesinde ruh, tedirginlikten kurtulur. Artık bilinç, kendiliğinden Brahman'la bütünleşir. Bu durum, suda eriyip suyun içinde kaybolan tuza benzetilmektedir. Böylece bakan ile bakılan şey, özne ve nesne ayrımı yoktur. Netice olarak bireysel Atman ile evrensel Brahman arasında hiçbir ayrım kalmamıştır ve kurtuluşa ulaşılmıştır.¹⁷

❖ **Aşk Yolu (Bhakti-Marga)** : Diğer ilk iki kurtuluş yolundan farklı olarak *bhaktinin* (aşk) önemine vurgu yaparak ortaya çıkan Bhakti-marga, Hinduizm'de kurtuluş yolu olarak kabul edilmiştir. Günümüzde birçok Hindu tarafından takip edilmektedir. Bu yolu takip edenlerin kurtuluşa kavuşmalarına kesin gözüyle bakılmaktadır. *Bhakti*, Tanrıya olan aşktır, sevgidir. Bhakti yolunu takip edenlerin, zihnini Krişna'ya sabitlemesi ona sevgiyle, muhabbetle, aşkla ibadet etmesini gerekli kılar. Bu bağlamda Bhakti-marga, Tanrıya duygusal yolla bağlandığından ve sınıfsal sınırları büyük oranda kaldırdığından dolayı diğer kurtuluş yollarına göre birçok insanın bu yolu benimsemesinde etkili olmuştur. Bhakti-marga yolu, her kasttan ve hatta kast dışı olanların bile erkek, kadın ve çocuk ayrımı olmaksızın herkesin kurtuluşa ulaşmak için tercih ve takip ettiği yol olmuştur.¹⁸

Bir kişinin Bhakti-marga kurtuluş yoluna başlamadan önce yerine getirmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Öncelikle bu şartların yerine getirilmesi gereklidir ki, çıkılan kurtuluş yolu faydalı olabilsin. İlk sırada belli yiyecek kurallarına riayet edilmesi gerekmektedir. Daha sonra kişi, dünyevi şeylere karşı tam bir ilgisizlik halinde olmalıdır. Ardından dini eylemleri eksiksiz bir şekilde ifa etme konusunda kararlı olmalıdır. Sonra puşayı icra etmeli, erdemli bir davranışa sahip olmalı ve depresyona kapılmamalıdır. Bhakta öncelikle bunlara riayet etmelidir ki, Bhakti-marga yoluna başlayıp sonunda kurtuluşa erişebilsin.

¹⁷ Mahmut Aydın, 149; Fuat Aydın, a.g.e., s. 142-144.

¹⁸ Fuat Aydın, a.g.e., s. 147-148.

Bhaktide farklı dereceler bulunmaktadır. Mükemmel bir sevgi uzun yıllar sonunda insanın kendisini geliştirmesine ve kemale ulaşmasına vesile olacaktır. Bu süreç içinde de zamanla sevgi bhaktanın tüm hayatına etki eder. Ancak burada önemli olan mükemmel bir sevgiye sahip olmaktır. Ancak mükemmel bir sevgi olursa bir bhakta kurtuluşa erebilecektir. Burada bhaktinin dereceleri hakkındaki bilgilerden birkaç tanesine değinmek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Narada'ya göre, sırasıyla belirtecek olursak:

“Krişna'nın büyüklüğünü övmeyle başlar; sonra bhakta Krişna'nın güzelliğini severek ilerler; kendi dinin kurallarına uygun olarak ona ibadet etmek için onu sürekli olarak hatırında tutar, kendisini onun kölesi, sonra arkadaşı ve ailesi olarak görür. Son olarak, bir kadının kocasına karşı duyduğu aşkı/sevgiyi aklına getirir, bütünüyle kendini ona teslim eder, onda absorbe olduğunu, Rabb'den ayrı olma dışında hiçbir şeyin acısını çekmez”

şeklinde ifade edildiği gibi bhaktinin on bir derecesinin olduğu ve en üst mertebesinin de seven kişinin sevdiğinden ayrı kalması olduğu açıklanmıştır.

Bhavagad Purana'ya göre bhaktinin dokuz derecesinin olduğu açıklanmıştır. Bunların ilk derecesi Vişnu hakkındaki konuşmayı dinlemeye başlamak olarak kabul edilmektedir. Sonra onun isminin zikri, hatırlama... Son derecesi olarak ise, kendisini tamamıyla Vişnu'ya teslim etmek olduğu belirtilmektedir.¹⁹

Bhakti-marga, Karma-marga'da olduğu gibi hayatın tamamını içine alacak şekilde bir uygulama gerektirmemesi nedeniyle birçok Hindu tarafından benimsenen ve kurtuluş için takip edilen bir yol olmuştur. Yine bu yol, Jnana-marga yolunu takip etmek için gerekli olan üstün bir zekâya sahip olma ve özel bir eğitimin zorunlu olması gibi durumları gerektirmemesi nedeniyle Hindu halkın teveccühünü kazanmıştır.

❖ **Yoga Sistemi:** Yoga, birleşme, bütünleşme, eğilim, disiplin, tutum ve davranış gibi anlamlara gelmektedir. Dini alanda ise yoga, beden, zihin ve ruh arasındaki uyumu en üst seviyeye çıkarmak için

¹⁹ Fuat Aydın, a.g.e., s. 150.

yapılan uygulamaların adıdır. Yoga, Sanskritçede ruha ve bedene hâkim olmayı sağlama anlamında kullanılmaktadır.²⁰

Yoga sistemi, Hinduizm inancında bedensel ve zihinsel açıdan kişinin eğitilmesini sağlayarak bireyin evrensel ruh olan Brahman ile kişisel ruh olan Atman birliğinin idrakini sağlamak için yapılan alıştırmalar olarak kabul edilmektedir. Yoga sistemi ile kişinin beden ve zihnen hiçbir zaman bozulmayacak bir yapıya kavuşması amaçlanmaktadır.²¹ Yoga, Hinduizm’de temel uygulamalardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu sistemin amacı, bireyin gizli güçlerini açığa çıkararak bireye insanüstü bazı özellikler kazandırmaktır. Hinduizm inancında yoga, bireyi samsara çarkından çıkaracağına inanılan ve kendisi vasıtasıyla bireyi yüce bir makama ve niteliklere ulaştıracağı düşünülen bir uygulamadır. Hinduizm geleneğinde yüklenen anlamlar açısından bakıldığında yoga, zihinsel dinginlik ve dış dünyaya karşı bir istek duymama durumuna ulaşmak için yapılan alıştırmalardır. Patanjali tarafından bu alıştırmalar, cehalet, bencillik, şehvet, nefret ve ölüm korkusundan kaynaklanan durumları kontrol altında tutma araçları olarak algılanmaktadır.

Yoga sistemi, bireyin samsara çarkından kurtulmak için dünyaya ait ve dışa dönük istek/arzuları terk ederek insanın benliğine/iç dünyasına dönmesini sağlar. Yani, yoga vairagyaya haline ulaşmada bir vasıta. Bu aşamaya gelen bir Hindu için kurtuluş gerçekleşmiş olmaktadır. Dolayısıyla, yeniden(gene) doğum döngüsüne maruz kalmamış olur ve samsara çarkından kurtularak tüm acı, keder ve sıkıntılarının kaynağı olarak kabul edilen varlık dünyasından ayrılır. Böylece, Atman-Brahman birleşmesi gerçekleşir. Yani bireysel ruh olan Atman evrensel ruh olan Brahman’a kavuşmuş ve onda kaybolmuş olur. Vairagyaya’nın ilk aşamasındaki amaç, kişinin kendi içine dönmesini ve nihai kurtuluş için bir gayrette bulunmasını temin etmektir. Bu aşamadan sonra gerçek-

²⁰ Mahmut Aydın, s. 152; Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 92; Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınevi, İstanbul Aralık 2011, s. 398.

²¹ Nasuh Günay, “Yoganın Mahiyeti ve Çeşitleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2007/2, Sayı: 19, ss. 51- 79; Mahmut Aydın, s. 152; Tümer Küçük, s. 92.

leşen Paravairagya, acı ve özgürlük ikileminin ve kurtuluş özleminin bitmesi, sönmesini belirtmektedir. Bu durumdan sonra birey, herhangi bir formda varoluş özlemi içinde olmaz ve varoluş arzusundan da bir iz ve işaret kalmaz.²²

Yoga sisteminde yoganın kategorileri bulunmaktadır. Bunlar, *raja yoga*, *hatha yoga* ve *kundalini yoga* olmak üzere gruplandırılmaktadır. *Raja yoga*, fiziki disiplin yolu olarak kabul edilmektedir. Patanjali'ye ait olduğu kabul edilen Yoga Sutra ile özdeşleştirilmektedir. Bu yoga ile yogi ruhun özgürleştirilmesi için fiziksel beden eğitilmesini amaçlamaktadır. *Raja yoga*'da bireyin takip edeceği aşamalar bulunmaktadır. Birey ilk önce fiziksel ve zihinsel eylemlerin kontrolünü sağlayabilmek adına dünyadan tamamen soyutlanmayı benimsemelidir. İkinci olarak ise, tüm bedenî istek ve arzularını kontrol etme üzerine yoğunlaşmalıdır. Üçüncü aşamada, bedende arzu ve istek kalmayana kadar özel oturma pozisyonunu gerçekleştirmelidir. Dördüncü sırada, insan zihninin sükûnetini sağlayacak olan nefes kontrolüne yer verilir. Beşincisi, insana duygularının uyguladığı tahrikten temizlenmesi aşamasıdır. Altıncı aşamada, kişinin tüm zihnini kaplayacak tek nefes üzerine odaklanılır. Yedinci aşamada bilinçli olmamak üzere zihni meşgul eden nesnelere uzak olma gerçekleştirilir. Son aşama ise, üstün bilinç haline gelme, yani dünyaya ait tüm hislerin sonlandırılması, söndürülmesidir. *Hatha yoga*, fiziki egzersizlere ait olan yogadır. Fiziksel egzersizle uzun süreli yoga/meditasyon için hazırlık programı olarak da kabul edilmektedir. Vücut esnetme, dengede durma gibi uygulamalara yer verilmektedir. *Kundalini yoga*, *hatha yoga* ile *raja yoganın* bir sentezinin olduğu yoga türüdür. *Kundalini yoga*, insanın omuriliğinde bulunan enerjiyi keşfetme veya uyandırmaya odaklanmış bir uygulama olarak algılanmaktadır. *Kundalini yogasında* yogi veya yogini kendisinde kundalini denilen bir enerjinin birikmesini sağlar. Bu yogada kişi biriken bu enerjileri bir *cakradan* diğerine aktığını tasavvur eder. Her bir *cakra*, enerjinin kendisinden geçtiği ve kişinin mutlu olmasını sağlayan bir geçit gibi düşünülmektedir. Son *cakra*, kurtuluş mertebesini gösterir ve lotus çiçeğinin

²² Yitik, "Hinduizm", *Dinler Tarihi El Kitabı*, s. 324; Sarıçoğlu, s. 169-170.

açılmasıyla özdeşleştirilir. Bu yolu/yolları takip eden bir Hindu, Hinduizm'in öngörmüş olduğu kâmil insan olmuş ve kurtuluşa ermiş olacaktır.²³

Yoga uygulaması, Hinduizm'de insanı mükemmelleştirmede, kendi bedenine ait arzu ve isteklerden kurtulmasında, Atman-Brahman ayrımının ortadan kalkarak kişinin yeniden bu dünyada bedenleşmesini gerektirecek durumun yok olmasında ve tüm bunların sonucunda kişinin samsara çarkından kurtulmasında etkin bir yere ve role sahiptir.²⁴ Bu sebeple Hinduizm'de ibadetlerin başında yoga uygulamalarına yer verilmektedir.

2.3. Hinduizm'de Kurtuluşun Gerçekleşeceği Mekân

Kurtuluş yolunda son noktaya gelen bir kişi, kurtuluşa bu dünyada mı ulaşacaktır yoksa kurtuluşun gerçekleşmesi için ölümü beklemek zorunda mıdır? Bu konuda Hinduizm'de farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bir görüşe göre kişi, bu dünyadayken ölümü beklemeksizin kurtuluşa erer. Diğer bir görüşe göre ise, kişi kurtuluş için tüm şartları yerine getirirse dahi ölümü beklemeli ve onun kurtuluşu ölümden sonraki zaman için geçerli olacaktır. Üçüncü bir görüşe göre ise, kişinin hem bu dünyada kurtuluşunun hem de ölümden sonra kurtuluşunun imkân dâhilinde olduğudur. Burada kısaca bu iki görüşe yer vererek Hinduizm'deki kurtuluşun gerçekleşeceği mekânla ilgili anlayışı ortaya koymaya çalışalım.

Bu dünyada kurtuluşun gerçekleşeceği düşüncesine göre, yukarıdaki bahsi geçen kurtuluş yol veya yollarını takip eden bir kişinin yaşarken Atmanın gerçek mahiyetini kavradığının kabul edilmesinden dolayı, bu kişinin gözünde dünyanın görünümü değişir. Varlık hakkındaki cehaleti ortadan kalktığı için kişi, samsara çarkındaki döngüden kurtulduğunu kabullenir. Artık, bu kişi için kendi benliği ile Brahman arasındaki görünürde olan ikilik ortadan kalkmıştır. Bu kişi için, ölüm de ölümsüzlük de aynı şey gibi olmuştur. Onun için her şey ile Atman, Atman ile

²³ Fuat Aydın, *a.g.e.*, s. 152; Nasuh Günay, ss. 51-79.

²⁴ Yitik, "Hinduizm", *Dinler Tarihi I-II*, s. 194-195.

her şey birbirinde görünür hale gelmiştir. Bu durumda kişi henüz hayattayken kâmil insan olarak kurtuluşa ermiş olur.

Hinduizm'in kutsal metinlerinden Rig Veda, Bhavagat Gita gibi metinlerde de kurtuluşun gerçekleşmesi için ölümün beklenilmesi zorunlu değildir. Yani yaşarken de kurtuluşa erişilebileceği kabul edilmektedir. Kurtuluşa eren kişinin, bu dünyaya karşı hiçbir arzusu; hiçbir şeye bağlılığı yoktur ve amellerinin karma oluşturma durumu kalmamıştır. Diğer bir ifadeyle yaşarken kurtuluşa eren bir kişi için dünya ortadan kalkmaz ama onun için dünyanın anlamı tamamen değişir. Hint felsefi sisteminde de bu dünyada iken kurtuluşun gerçekleşebileceğinin kabul edildiği felsefi anlayışlar mevcuttur. Samkhya, hakikat ile ilgili ayırt edici bilginin ortaya çıkması önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu aşamaya gelen birisi için eylemlerinin sonuçlarının yok olmasından dolayı özgürlüğüne kavuşmuş ve kurtuluşa erişmiştir. Hakikat hakkındaki ayırt edici bilgiyi elde eden bir kişi "hayattayken kurtulmuş, özgürlüğüne kavuşmuş" olarak isimlendirilir. Yaşarken kurtuluşun gerçekleşebileceğini farklı şekillerde ifade edenlerin olduğu belirtilmektedir. Vedanta teologları kurtuluşun bu dünyada olacağını ifade etmiş olsalar da onlara göre kurtuluş Brahmanda tam bir yutulmadır. Bu nedenle hakiki kurtuluşun ölümden sonrasında gerçekleşeceğini önemsemişlerdir. Şankara ise, obje-suje eşitliği, Atman-Brahman birliği anlayışından hareketle beden bu birlik gerçekleştikten sonra hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Ancak bir gölge mahiyetinde olacaktır. Bu çerçevede Şankara, hayatta iken kurtuluşun gerçekleşebileceğini kabul etmiş olmaktadır.²⁵

Upanişadlarda her ne kadar kurtuluşun yaşarken olabileceğine dair ifadelerin olduğu bilinse de asıl kurtuluşun ölüm sonrasına ait olduğu açıklanmıştır. Kurtuluş yolunun ince, uzun ve vazgeçilmesi zor bir yol olduğu belirtilmiştir. Bu yolda yürünür, kurtuluşa ulaşılır ancak nihai anlamda asıl kurtuluşa ölüm ile birlikte ulaşılır. Bu konudaki diğer bir anlayışa göre, ruh/Atman ile beden ilişkisi olduğu sürece acıdan, ıstıraptan tamamen arı olunmaz, özgür olunması mümkün değildir. Bu sebeple, kurtu-

²⁵ Yitik, "Hinduizm", *Dinler Tarihi I-II*, s. 183; Fuat Aydın, a.g.e., s. 106-114.

luş ancak Atman ile beden ilişkisinin tam anlamıyla kesilmesinden sonra mümkün olacaktır. Diğer bir görüş ise kurtuluş, ölümden sonra yeniden bir bedene girmeme ve cennete ulaşmaktan ibaret olduğundan dolayı bu dünyada kurtuluşa ulaşma imkânı yoktur. Ancak kurtuluşun, ölüm neticesinde fiziksel bedenin yok olmasıyla gerçekleşmesi mümkündür.

Kurtuluşun yaşarken veya öldükten sonra gerçekleşeceğine dair kabullerin kurtuluşa yüklenen anlam ve mahiyetle ilgili olduğu anlaşılacaktır. Şunu da ifade etmekte fayda görüyorum: Kurtuluşun yaşarken mümkün olabileceği düşüncesinde olanların çoğunluğu tarafından bile gerçek anlamda kurtuluşun ölüm sonrasına ait olduğu vurgulanmıştır.²⁶

2.4. Hinduizm’de Kâmil İnsan

Hinduizm’in kâmil insan anlayışının Hinduizm’in benimseyerek müntesiplerine salık verdiği kurtuluş anlayışı ile sıkı bir ilişkisinin olduğu açıktır. Bu nedenle yukarıda da bahsi geçtiği üzere kurtuluşa götüren yolların olduğunu ve bu yolun, takip edenler üzerinde belli bazı değişiklere vesile olarak onların kurtuluşunu sağladığını belirtmiştik. Burada ise, kurtuluşa erenlerde, ister yaşarken kurtulmuş olduğu kabul edilsin ister ölümden sonra kurtuluşa ereceği kabul edilsin, var olması gereken özellikler bağlamında konuyu izah etme gayretini ortaya koyacağız.

Hemen belirtmek gerekir ki, Hinduizm’e göre kurtuluşa erenler veya erecek olanlar ancak kâmil insan olarak kabul edilen kişilerdir. Bu anlayış dolayısıyla kâmil insan ile mokşaya ulaşan kishide bulunması ve bulunmaması gereken hasletlere yer vermek istiyorum. Kurtuluşun gerçekleşmesi durumunda Hindu inancına göre ruhun değişmezliği gereği ruha ait özelliklerde herhangi değişim olmaz. Kurtuluştaki gerçekleşen değişimin varlık alanından ziyade düşünde düzeyinde gerçekleşen bir değişim olduğundan söz edilebilir. Düşünce alanında gerçekleşen değişim neticesinde ruh/Atman daha önceki gerçek doğasının ne olduğunu bilir ve hisseder hale gelir. Bu yüzden de kurtuluş, “bir şey gerçekleştirme değil bir şey gerçekleştirme yanılmasından uyanma”

²⁶ Fuat Aydın, a.g.e., s.106-114.

olarak kabul edilmiştir.²⁷ Hinduizm'e göre, kurtuluş elde etme durumu değil bir olma(aynileşme) durumunu belirtmektedir. Diğer bir yaklaşımda kurtuluş, varlığın hakikatini idrak etmektir.²⁸

Kâmil/kurtulmuş insan olma bir duygudur, bir hissetmedir. Kâmil insan kendi içinde ebedi kurtuluşa ulaşmanın mutluluğunu, sevincini duyar, hisseder. Bütün varlıkların birliğini bilmesi, kişinin hiçbir şeyden korkmamasını sağlar. Kâmil/kurtulmuş kişi, her şeyle aynı olmuştur; kendisinden başka bir varlığın bulunmadığını bilir ve bu sebeple de onda herhangi bir korku kalmamıştır. Kâmil insan olmanın diğer bir göstergesi ise, kişinin ölüm anında Tanrı'nın ismini hatırlamasıdır. Hindu inancına göre ölüm esnasında kişiye ancak en derin duyguların hâkim olacağı düşünülür. Tanrı kâmil insanın özüne sindiği için ondan sadır olacak olan da Tanrının ismi olacaktır.

Kamil insanın özelliklerini kısaca maddeler halinde belirtecek olursak:

- Brahman'ı her şeyde ve her şeyi Brahman'da görür.
- Kendisinin ve diğer varlıkların (Brahman dâhil) ayrı olmadığını kavrar.
- Samsara çarkından kurtulur ve yeniden bedenleşmez.
- Brahman hakkında gerçek bilgiye vakıf olur.
- Brahman ile bütünleşerek onda kaybolur.
- Hiçbir şeye arzu duymaz.
- Görmesi, işitmesi, tat alması, eylemde bulunması karma oluşturmaz.
- Acı ve ıstıraptan uzaktır.
- Ölümden, korkudan uzaktır.
- Kendisi kötülük yapmadığı gibi kötülükler de ona zarar veremez. Kötülükten özgür hale gelmiştir.
- İhtiras sahibi değildir.
- Kimseye kin beslemez.
- Herkesle dost olur.

²⁷ Fuat Aydın, a.g.e., s. 158.

²⁸ Yitik, *Hinduizm*, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 282; Karaali, s. 21.

- Bencillik yapmaz.
- Yaratıkların hepsine şefkat gösterir ve onları asla incitmez. Onlara yardımcı olur.
- Zevkten ve zevke ait nesnelere uzaktır.
- Daima huzurludur.
- Kimseden kaçmadığı gibi kimse de ondan kaçmaz.
- İnsani hislerden kurtulmuştur.
- Günah işlemez.
- Herkese karşı tavrı aynıdır.
- Az konuşur.
- İkiyüzlülük, küstahlık, kendini beğenme, öfke ve cehalet gibi durumlardan uzaktır.²⁹

Hinduizm'de kurtuluşa erenlerde/kâmil kişilerde yukarıdaki özelliklerin bulunması gerekmektedir. Bu dini gelenekte yukarıda belirtilen özelliklere sahip olan insan tipi benimsenmekte ve buna paralel olarak da bu inanç sisteminin kâmil insan portresi ortaya çıkmaktadır. Hindu inancını benimseyen hemen herkes, kurtuluşa ermiş/kâmil insan olabilmek için yukarıda da ayrıntılı olarak aktarmaya çalıştığımız kurtuluş yol/yollarını takip etmeyi zorunlu görmektedir. Kurtuluş için takip edilen yolun kendilerini yukarıda özellikleri belirtilen insan(kâmil/kurtulmuş) yapacağını kabul etmektedirler. Sözün özü, kâmil/kurtulmuş insan olmak, her şeyin odak noktası olarak kişinin varlıklar hakkındaki hakiki bilgiyi kavrayabilmesi, kendini (Atman), Brahman'ı ve varlıkları ilk ve hakiki doğasıyla idrak edebilmesidir. Bunu başaran kişi veya kişiler kâmil/kurtulmuş insan olmuştur.³⁰ Bu dünyadaki fiziksel varlık dünyasında olsa bile bu durum, kâmil insan için bir gölge mesabesinde.

Sonuç

Hinduizm, tarihi en eski olan Hint dini olarak kabul edilmektedir. Uzunca bir zaman içerisinde zengin bir literatüre sahip olan bu dini gelenekte, inanç konusunda dönemsel bazı farklılıklar

²⁹ Fuat Aydın, *a.g.e.*, s. 158- 164 ve 198.

³⁰ Demirci, ss. 112-116.

lara sahip olmakla birlikte, insanın kendini, kendi içinde bulunduğu varlık dünyasını ve evrensel ruhu hakikatiyle kavraması için belli bir disiplini içerisinde barındıran yol veya yolları takip etmesi gerektiği kabul edilmiştir. Bu bağlamda Hinduizm'de bireyin kâmil/kurtulmuş insan olması için uyması gereken kurallar silsilesi bulunmaktadır. Tarihi süreçlerin ve kabul edilen felsefi anlayışın kâmil insanın özelliklerinin ne olması gerektiği hususunda belirleyici olmuştur. Ayrıca, Hinduizm'in genel bir özelliği olarak kabul edilen ve bu dini geleneğin dini bir unsur haline getirdiği bilinen kast anlayışı da bireyin sahip olması gerektiği veya kurtuluş için hangi vasıflarla donanması gerektiği konusunda önemli bir unsur olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Hinduizm'e göre bu dünya hayatında bireyin dört ana görevi bulunmaktadır. Bunların ilk sırasında dini ve ahlaki kurallara uygun bir hayat sürdürmenin gerekliliğini ifade eden *dharma* gelmektedir. Sonra, kişinin ancak kendine ve ailesine yetecek kadar bir mal-mülke sahip olması demek olan *artha* yer alır. Üçüncüsü ise, şehevi arzu ve isteklerin meşru çerçevede giderilmesi demek olan *kama* bulunur. Son olarak, ilk üç gayeyi geçerek bütün acı ve ıstırapın kaynağı olarak görülen yeniden doğum döngüsü samsara çarkından kurtularak nihai kurtuluş *mokşaya* ulaşmayı hayatın yegâne amacı haline getirmektedir.³¹ Bunun için kişinin öncelikle kendisini bu dünyada hayat bulma döngüsüne maruz bırakan cehaletten kurtulması gerekmektedir. Bu cehalet ise, bireyin aslında bir olan Atman ile Brahmanın özdeşliğinin fark edemeyerek onları farklı görmesidir. Avidya olarak da ifade edilen bu durumda bireyin, kendi fiziksel bedeni ile bireysel ruh da denilen Atmanı bir görerek Brahman'dan farklı bir unsur olarak algılamasına sebebiyet verir. Hindu bir kişinin hayatın son temel gayesi olan nihai kurtuluş diye de ifade edilen *mokşaya* ulaşabilmesini sağlayacak olan şey, Hinduizm'in evren, insan ve evrendeki diğer varlıkların yaratılış anlayışı çerçevesinde her şeyin aslında/hakikatte bir olduğunu fark edebilmesidir. Bu bilinç düzeyine ulaşabilmektir. Bu yönüyle Hinduizm'de kâmil insan demek son safhada samsara çarkından kurtularak yeniden doğum dön-

³¹ Yitik, "Hinduizm", *Dinler Tarihi El Kitabı*, s. 329.

güsüne maruz kalmayan kişi demektir. Hinduizm'in benimsediği insan tipi, henüz hayatta bile olsa kendisini diğer varlıklardan ayrı görmeyen, her şeyin hakikatte bir olduğunu fark etme bilincine ulaşabilen kurtuluşa ulaşandır ve kâmil insandır.

Hindu inanç sisteminde insanı dünyadaki varlık konusundaki yanılımasından (avidyadan) kurtarmak için takip edilmesi gereken farklı yollar bulunmaktadır. Bu yolu takip ederek gereğini yerine getiren kişi yol/hayat boyunca her daim aşamalı olarak kendisinin, evrenin, varlıkların ve Brahman'ın hakikatini kavrayabilmenin gayreti içinde olması gerektiği kabul edilmektedir. Amel yolunda kişinin ait olduğu kasta ve içinde bulunduğu hayat evresine dair görev ve sorumluluklarını takip etmesi, söz konusu kişinin kâmil insan olması ve sonunda kurtuluşa ulaşması için yeterlidir. Bilgi yolunda kısaca belirtmek gerekirse varlıklar hakkındaki cehaletten (avidyadan) kurtulan kişi kâmil insan olur ve kurtuluşa erer. Aşk yolunda ise kişinin kendisini Tanrıya adanması ve sürekli onu anması kâmil insan olmasına ve sonunda kurtuluşa ermesine vesile olacaktır. Yoga sistemini benimseyen bir kişi ise, yukarıda bahsi geçtiği üzere söz konusu yoga yoluyla kâmil insan olma ve kurtuluşa ulaşmayı amaçlamaktadır.

Hinduizm, insanın kurtuluşa ulaşması için inançlarının ona gösterdiği yolu takip ederek kendisini mükemmelleştirmesini istemektedir. Bu yönüyle Hinduizm, belli bir disiplini olan, sosyal ve bireysel ahlaki öğretilere sahip kurtuluşçu bir inanç sisteminin adıdır. Son cümle olarak, Hinduizm'de kurtuluşun yolu Hindu öğretilerine uygun kâmil insan olmaktan geçmektedir. Kurtuluşa ulaşan kişi ile kâmil insan olan kişi bir bakıma özdeş kabul edilmiştir.

Kaynakça

- Aydın, Fuat, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, Eskiye-
ni Yayınları, Ankara 2013.
- , "Hint Dinleri I", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Edit.: Ali Erbaş,
Anadolu Üniversitesi, Eylül 2010.
- Aydın, Mahmut, *Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, 2018.

- Cilacı, Osman, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınevi, İstanbul Aralık 2011.
- Demirci, Kürşat “Hinduizm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 18, İstanbul 1998.
- Göz, Kemal, *İslam'da ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.
- Günay, Nasuh “Yoganın Mahiyeti ve Çeşitleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 19, Isparta 2007.
- Karaali, Rukiye, *Hint Kökenli Dinlerde Kurtuluş Anlayışı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 2000.
- Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- Yitik, Ali İhsan, “Hinduizm”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Edit.: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- , “Hinduizm”, *Dinler Tarihi I-II*, Edit.: Mustafa Alıcı ve Süleyman Turan, Lisans Yayıncılık, 2018.
- , “Hinduizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Edit.: Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007.